

perquè les correccions i afegiments de l'autor són notables.

A més, del contingut del llibre destaquen diferents aspectes:

1. El que no hi és: no es tracta d'un recull exhaustiu de tot allò publicat per Timpanaro des del 1978, sinó que s'ha fet una autèntica selecció, en funció (excloent) de l'escàs interès d'algunes notes, o de l'excessiva refecció que li suposaven d'altres.
2. El que no havia existit abans, és a dir, un article inèdit (p. 241-264): són pàgines que neixen del seu treball de revisió del *De Divinatione* de Ciceró, per a una edició (Milano, Garzanti, 1991²), en magnífica expressió del mateix autor, «seriosament divulgativa», on no van poder entrar reaccions de Timpanaro a alguns articles de contingut anticiceronià (el d'Arpinas no deixa ningú indiferent), bàsicament de N. Denyer.
3. El que era, però que ha estat modificat per ser publicat en aquest llibre.

D'aquest contingut fonamental destacariem els articles sobre autors llatins arcaics, fonamentalment Enni (paradigma del que hauria de ser una relació i intercanvi científics entre estudiosos és el que van protagonitzar Timpanaro i Otto Skutsch, sempre, com diu Timpanaro, *de re*, mai *ad hominem*, que es fa palès ja a la introducció del llibre); alguns articles sobre Frontó; tres treballs sobre comentaristes de Virgili i dues notes especialment interessants per a nosaltres, que ens dediquem a l'estudi dels *Carmina Latina Epigraphica*: es tracta dels dos darrers articles del recull, «Alcune note all'*Anthologia Latina*» (nascudes de la lec-

tura atenta de l'edició de D.R. Shackleton-Bailey, Stuttgart, 1982), i «Carm. Epig. 881 e Arnobio 16», que mostren la minuciositat de Timpanaro davant del geni conjetrador de Shackleton-Bailey i que, a nosaltres, ens ensenyen una de les normes d'or per editar textos (p. 460): «Applicare a tutti i testi un proprio immutabile gusto classicistico, e praticare in conformità a tale gusto la critica congetturale, può condurre i filologi più geniali a risultati aberranti». Completen el llibre un *Index locorum* i un *Index nominum, rerum, verborum*.

De la lectura atenta del llibre se'n desprenen, segons el nostre parer, dues coses fonamentals: la recomanació que sigui llegit per qualsevol aprenent de filòleg, tingui l'edat i la condició acadèmica que tingui, i un model filològic basat en allò que Nietzsche anomenava (a *Morgenröte*) la «lectura del text obrint-ne amb calma totes les seves portes», que Timpanaro (com abans havien fet filòlegs admirats per tothom, com A.E. Housman —quants paral·lels, fins i tot vitals, entre Housman i Timpanaro—) porta fins a les darreres conseqüències, fins arribar a convertir-se en un paradigma viu. Tots ens hi hauriem d'emmirallar i descobrir, a través d'aquest *modus operandi cogitandique*, les nostres millors essències filològiques. No pensem que sigui casual la tria de la imatge de la portada del llibre (un detall de *Lo scrivano* de Taddeo di Bartolo, del 1388), perquè per a nosaltres resumeix plàsticament aquesta actitud filològica: l'home, en actitud reflexiva, que escriu reposadament el seu quadernet sobre un faristol: *ecce philologus!*

Joan Gómez Pallarès

VALCÁRCEL, Vitalino (ed.). 1995.

Didáctica del latín. Actualización científico-pedagógica.

Madrid: Ediciones Clásicas. 282 p. ISBN 84-7882-163-5.

Diuen que vivim temps de crisi pel que fa a la relació entre la nostra societat i els estudis sobre el món que els filòlegs clàssics esti-

mem: el món que s'expressava i comunicava en grec i llatí. Probablement és cert, però no tant per la conjuntura de plans d'estudi i

de càstig legislatiu que ara ens toca viure (el degoteig és constant en aquest sentit des de fa molts anys i aquí estem tots nosaltres, fent estudiar i fent llegir coses sobre el món clàssic i medieval), sinó perquè el sentiment de viure en temps de crisi general esmola l'enginy de les persones i la seva capacitat d'argumentació i de defensa.

Això és una mica el que veiem en aquest llibre col·lectiu, coordinat per Vitalino Valcárcel. Professores i professors motivats, que potser han coincidit en l'espai, però no en el temps, guiats i seduïts per l'editor del volum, produeixen textos molt diferents, però units per dues coses: la voluntat, a través de la imaginació, de trobar nous camins en l'estudi i l'ensenyament de la llengua que estimen (el llatí, sense limitacions cronològiques o socials) i el desig que aquest estudi, en el peculiar moment que vivim, ens apropi més a la societat de la qual tots sortim i a la qual volem servir.

El mèrit de l'editor i dels signants dels treballs és el de, dins de la diversitat, haver sabut trobar un camí que superi el pessimisme que regna en no pocs dels membres de la nostra comunitat professional i que apropi l'ensenyament de la llengua llatina a la sensibilitat dels nostres dies i pensant en la juvenalla del nostre temps. En aquest sentit hi trobem treballs específicament dedicats a la reflexió lingüística i pedagògica en l'ensenyament de la llengua (Apartat I, amb textos de José Luís Moralejo, sobre la passiva llatina i l'espanyola; d'Estaquio Sánchez Salor, sobre la lingüística moderna i la sintaxi oracional, i de Marco A. Gutiérrez Galindo, sobre déficits estructurals en l'ensenyament del llatí). Dos capítols més es dediquen a tocar allò que ens atrevirem a anomenar una de les feines fonamentals del filòleg clàssic, la traducció (Apartat II, amb un treball de Vitalino Valcárcel sobre com afronten els alumnes de secundària la traducció d'un text llatí i quins problemes principals han de resoldre) i el comentari de text que aquesta provoca (Apartat III, amb treballs de Gregorio Hinojo, sobre els textos històrics; de Bartolomé Segura, sobre textos poètics i

de J.M. Díaz de Bustamante, que relaciona l'ensenyament del llatí amb la Retòrica). Segueix un apartat en què es parla de quelcom molt necessari en els moments presents, i que reflecteix a més molt clarament el sentir filològic del nostre país: l'eixamplament del cànon d'autors i textos motiu d'estudi, més enllà d'allò que s'anomena *llatí clàssic* (Apartat IV, amb aportacions d'Eduardo López Pereira, amb una molt interessant reflexió sobre quins textos medievals poden situar millor l'alumne en altres contextos de comprensió de la llengua que estudien; de Marc Mayer, que eixampla el cànon cap als documents epigràfics, i de Maite Muñoz García de Iturraspe, fent el mateix, però amb textos de llatí vulgar i cristià). Uns altres dos apartats responen més clarament a les inquietuds del lloc on es van celebrar les jornades, fruit de les quals neix el llibre que ara comentem (Apartat V, amb aportacions de Guadalupe Lopetegui, sobre la comparació llatí-èuscar i la seva utilitat per a la secundària, i d'Endrike Knörr, buscant l'empremta del llatí en l'èuscar; i Apartat VI, amb un text de Jon Kortazar, sobre la presència de la literatura clàssica en la basca). Un darrer apartat (el VII) tanca el llibre, amb estudis més personals, des del punt de vista de la seva actualitat i relació amb la societat d'avui. L'un, d'Enrique Montero, que eixampla considerablement els horitzons pel que fa a l'estudi de la cultura clàssica cap a la novel·la històrica; l'altre, de José Martínez Gázquez i P.L. Cano, que fa el mateix, a través de la interrelació entre els textos clàssics i la plàstica.

Només trobem a faltar, en un volum amb col·laboradors tan ben preparats, un apartat que hagués pogut estar dedicat a informar la gent de les possibilitats que el món de la informàtica ofereix en l'estudi de la Filologia Clàssica i en l'aprenentatge de les seves llengües.

No cal dir, però, que iniciatives com la que avui tenim entre les mans són dignes de felicitació, engrescadores sobre el futur que ens espera i molt recomanables de llegir i treure'n profit, no només per part de professors

de secundària, sinó de tots els que, des de qualsevol lloc on treballem, continuem pensant que l'estudi del món clàssic i medieval que es comunicava en llatí val encara la pena *per se*, en una societat i per a una que és la que realment viu la crisi (no pas, o no només, els estudis de filologia clàssica dins d'ella).

O potser tot plegat és només la síndrome del canvi de mil·lenni, que els llatinistes coneixem tan bé? Llibres com aquest són un bon antídote per combatre i vèncer les Forces del Mal que ens envolten.

Joan Gómez Pallarès

WILLIAMS, Gareth D. 1994.

Banished Voices. Readings in Ovid's Exile Poetry.

Cambridge: Cambridge University Press. IX + 234 p. ISBN 0-521-45136-1.

No és cap novetat, en aquests moments, dir que la poesia d'exili d'Ovidi està «de moda» entre els filòlegs que es dediquen a llegir i estudiar la poesia llatina d'època augusta. Dos llibres sobretot encapçalen, per a nosaltres, aquesta moda. Tot i ser molt diferents, la seva qualitat i rigor en la lectura del poeta i la demostració d'allò que proposen en ella, així ens ho fa escriure. Un d'aquests llibres és el de Gareth Williams, que ara comentem. L'altre, el d'Alessandro Barchiesi, del qual parlarem en un altre moment (*Il Poeta e il Principe. Ovidio e il discorso augusteo*, Laterza ed., Roma-Bari, 1994, ISBN 88-420-4364-8).

Aquesta moda ovidiana ve marcada per algunes fites bibliogràfiques dels darrers anys (destacaríem el fonamental llibre de Betty R. Nagle, *The Poetics of Exile: Program and Polemic in the Tristia and Epistulae Ex Ponto of Ovid*, Coll. Latomus, núm. 170, Brussel, 1980; i l'article de Walahfridus Stroh, «Tröstende Musen. Zur literarhistorischen Stellung und Bedeutung von Ovids Exilgedichten», *ANRW*, II.31.4, p. 2638-2684), que busquen oferir una imatge diferent d'Ovidi i de la seva poesia d'exili: una imatge diferent d'aquella que, de cop i volta, es desprèn d'una lectura superficial d'aquesta poesia final, al voltant d'ell mateix com a poeta i de la qualitat i valor de la seva obra; i una imatge diferent de la que els estudiosos ens haurien transmès a través de lectures i interpretacions anteriors al 1980.

Aquesta mostra se sosté en dos pilars fonamentals: l'un busca una nova interpretació de la relació d'Ovidi amb el poder de la casa d'August; l'altre, pretén una revalorització de l'obra del poeta, basant-se en la seva anàlisi interna i no pas en les afirmacions sobre la seva pobre qualitat, que poeta i crítics posteriors van fer. El llibre de Williams (nascut d'una tesi doctoral presentada a Cambridge, en la millor tradició filològica anglesa, el 1990), presenta un ponderat equilibri entre aquests dos corrents, tot i que l'èmfasi estigui posada en l'anàlisi literària més que no pas en la política: com diu el mateix autor, «a través d'una sèrie de lectures acurades que ofereixen una nova contribució a l'anàlisi dels investigadors de la poesia de l'exili, el llibre examina la naturalesa i la ironia remanent —molt important aquesta afirmació— d'Ovidi a Tomis, i demostra (el subratllat és nostre) *les complexes estructures literàries que estan convenientment amagades sota un vel de dissimulació*».

En realitat, el llibre demostra que no pot existir un dels dos aspectes de l'anàlisi sense l'altre: no hi pot haver, a partir de la lectura sobretot de les *Tristia*, una reinterpretació de la relació, i presentació d'aquesta, entre August i Ovidi, sense una nova valoració de l'obra, que no ponderi la ironia soterrada i la qualitat i mesura dels plantejaments creadors del poeta. I així ho fa Williams, qui distribueix hàbilment els seus esforços entre l'anàlisi de la realitat en què s'instal·la el poeta en el seu exili (pas previ imprescindible per saber